

IV. KRIMINOLOGIJA

KRIMINALINĖ BAUSMĖ ATLIKUSIŲ ASMENŲ SOCIALINĖ KONTROLĖ RECIDYVINIO NUSIKALSTAMUMO SOCIALINĖS PREVENCIJOS SISTEMOJE

Doktorantė Gitana Jurgelaitienė

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas,
Kriminologijos katedra, Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 71 46 18
Elektroninis paštas crimlogd@ltu.lt

Pateikta 2000 m. gruodžio 5 d.

Parengta spausdinti 2001 m. sausio 4 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Kriminologijos katedros vedėja
doc. dr. G. Babachinaitė ir šios katedros prof. habil. dr. J. Galinaitė*

S a n t r a u k a

Viena pagrindinių nusikalstamumo apskritai ir recidyvinio konkrečiai socialinės prevencijos krypčių yra socialinių veiksnių, lemiančių nusikaltimų darymą bei neigiamai veikiančių įmogaus elgesį, neutralizavimas arba net pašalinimas. Visuomenė, reguliuodama socialinius procesus, kartu atvyvendina ir savo kontrolės funkcijas – nustato tam tikras reguliavimo ribas, kuria poveikio priemonių, skatinančių teigiamą individo elgesį arba upkardančių deviantiškumą, sistemą. Tarp tokių priemonių svarbią vietą upima socialinė kontrolė.

Straipsnyje nagrinėjami teoriniu ir praktiniu požiūriu aktualūs socialinės kontrolės recidyvinio nusikalstamumo prevencijos klausimai: socialinės kontrolės samprata ir pobymiai; socialinės kontrolės ir socialinės prevencijos santykis; socialinės kontrolės teisinis reglamentavimas; socialinės kontrolės objektas ir subjektai; aptariamos socialinės kontrolės pagrindų, masto bei jos vykdymo ribų nustatymo problemos.

Socialinės kontrolės samprata ir pobymiai. Socialinė kontrolė pasireiškia per visuomenės vykdomą asmenybės elgesio kontrolę. Socialinė kontrolė skatina prevencijos socialinės reikšmės didinimą, piliečių sąmonėje formuoja apsitikinimą, jog visuomenė ir valstybė netoleruoja deviantinio elgesio. Sociologo R. Grigo nuomone, bendrąją socialinės kontrolės mechanizmą sudaro: 1. neformalioji, pusiau formalioji ir formalioji kontrolė. Noras išlikti nepasmerktam artimo įmogaus arba biėiulių grupės priklausytų neformaliai kontrolės tipui. Visuomeninės organizacijos savo nariui daromas spaudimas priskirtinas antrajam tipui. Civilinio ar baudžiamojo kodekso apstatymo taikymas asmeniui – tipiškąs formaliosios socialinės kontrolės atvejis” [1, p. 275]. Taigi socialinės kontrolės mechanizmui būdingas įmogaus asmenybė, jo dorovinė kultūra ugdantis pradas.

Tikslinga skirti tris socialinės kontrolės lygius: socialinė kontrolė visuomeniniu lygiu (R. Grigo apvardyta kaip formalioji); nedidelė socialinių grupių kontrolė (R. Grigo apvardyta kaip

pusiau formalioji) bei socialinė kontrolė individualiu lygiu (R. Grigo įvardyta kaip neformalus socialinės kontrolės tipas). Veikianti skirtingais metodais ir pasireiškianti skirtingose socialinės organizacijos struktūrose, socialinė kontrolė apskritai skirta padėti sunorminti socialinio subjekto elgseną, kitaip tariant, yra iš esmės nukreipta prieš deviaciją.

Sociologijos ir kriminologijos teorijoje socialinė kontrolė suprantama plačiau ir siaurąja prasme. Plačiau prasme – tai nusistovėjusi poveikio ávairioms socialinėms grupėms arba asmenybei sistema, skirta sunorminti jų veiklą priimtomis taisyklėmis bei kitomis socialinėmis vertybėmis, atspindinčiomis visuomeninius interesus. Socialinė kontrolė áiuo atveju suprantama kaip socialinio proceso ir visuomenės narių elgesio valdymo forma [2, p. 64].

Socialinė kontrolė siaurąja prasme apima valstybinio bei visuomeninio kontroliuojančio poveikio asmenybei, já formuojančioms socialinėms sąlygoms (makroaplinkai) ávairias formas ir metodus.

Áiame straipsnyje asmenų, atlikusių kriminalinę bausmę, socialinė kontrolė nagrinėjama socialiniu lygiu, todėl jos įgyvendinimo mechanizmas ypač specifinis. Áiuo požiūriu socialinė kontrolė nagrinėjama kaip formalioji. Neformaliosios socialinės kontrolės atveju asmenybė veikia artimiausia socialinė aplinka, vertinanti jo elgesį, taip pat besinaudojanti socialinio–psichologinio poveikio priemonėmis. Be to, reikėtų skirti prevencinę ir tolesnę socialinę kontrolę. Prevencinės kontrolės tikslas – pirminė nusikalstamumo prevencija, todėl ji tyrinėjama kaip pagrindinė rūdis. Tolesnė socialinė kontrolė veikia siauresnėje srityje ir yra nukreipta á nusikaltimus padariusius asmenis, kurie atlieka arba jau atliko kriminalinę bausmę. Todėl á tolesnės socialinės kontrolės sistemą pagrįstai galima átraukti ir postpenitencinę (tolesnę) kontrolę, kurios paskirtis – recidyvinio nusikalstamumo prevencija. Postpenitencinės kontrolės svarbą recidyvo prevencijai visų pirma lemia tai, kad kriminalinės bausmės, kaip veiksnio, realiai galinčio turėti įtakos asmens elgesio korekcijai, poveikis iš esmės yra ribotas. Kriminologijos literatūroje ne kartą buvo pabrėpiama, jog jei bausmė būtų visagalė, tai asmenys, kartą patyrę jos rūstybę, ateityje tikriausiai susilaikytų nuo nusikalstamo elgesio. Tačiau nusikalstamumo lygis tarp asmenų, atlikusių kriminalinę bausmę (ypač laisvės atėmimo), daug didesnis, nei tarp kitų individų. Todėl postpenitencinio laikotarpio priemonės ágauna ypatingą reikšmę recidyvinio nusikalstamumo prevencijai.

Taigi socialinė kontrolė recidyvinio nusikalstamumo prevencijos srityje turėtų būti suprantama kaip valstybinio ir visuomeninio poveikio asmenims, atlikusiems kriminalinę bausmę, sistema, skirta organizuoti jų gyvybinę veiklą remiantis nusistovėjusiomis elgesio taisyklėmis ir normomis, taip pat kaip poveikio priemonių, skirtų neigiamiems socialiniams procesams ir reiškiniams neutralizuoti, sistema.

Socialinės kontrolės santykis su socialine prevencija. Áiuo klausimu mokslinėje literatūroje nėra nusistovėjusios nuomonės. Antai vieni autoriai minėtas dvi sąvokas tapatina [3, p. 39], kiti socialinę kontrolę aiškina taip išplėstai, jog á jos turinį átraukia ir nusikaltimų prevenciją, akcentuodami, kad nusikaltimų prevencija yra viena iš socialinės kontrolės funkcijų [4, p. 71]. Galiausiai trečiosios nuomonės, dabniausiai pasitaikančios ir, manau, labiausiai pagrįstos, esmė ta, kad socialinė kontrolė yra viena svarbiausių nusikalstamumo (taip pat ir recidyvinio) socialinės prevencijos priemonių, t.y. pati kontrolė (priežiūra) gali būti panaudota prevencijos tikslams [5, p. 44].

Socialinės kontrolės sutapatinimas su socialine prevencija panaikina áių institutų turinio ribas, menkina nusikalstamumo kontrolės svarbiausią nuostatą – nusikalstamumo prevenciją, supainioja abiejų socialinių institutų formas ir metodus. Socialinės prevencijos priskyrimas socialinei kontrolei taip pat laikomas logiškai nepagrįstu, nes socialinė prevencija apima labai plačią sistemą valstybinio, visuomeninio, valstybinio–visuomeninio pobūdžio priemonių, skirtų nusikalstamumą lemiančioms prielaidoms ir sąlygoms áalinti arba neutralizuoti. Akivaizdu, kad socialinė kontrolė yra socialinės prevencijos sistemos sudėtinis elementas. Todėl socialinę kontrolę recidyvinio nusikalstamumo prevencijos srityje reikia nagrinėti kaip áios nusikalstamumo rūdies socialinės prevencijos sistemos sudėtinę dalį, elementą.

Taigi socialinė kontrolė recidyvinio nusikalstamumo prevencijos srityje, kaip ir socialinė prevencija, vykdoma keliais lygiais. Pirma, socialiniu lygiu, kai valstybės socialinės ir

kontrolinės funkcijos įgyvendinamos didelės kriminalinės bausmės atlikusių asmenų grupės atžvilgiu. Antra, kriminologiniu lygiu, kai socialinė kontrolė labiau konkretizuojama ir nukreipiama į tam tikras atskiras asmenų, atlikusių bausmės, kategorijas (pvz., neturinčių nuolatinės gyvenamosios vietos). Trečia, socialinės kontrolės specialusis kriminologinis arba individualus lygis, kai konkrečios valstybės įgaliotos institucijos ir visuomeninės organizacijos, struktūros daro poveikį konkrečiai asmenybei – asmeniui, grąžusiam iš laisvės atėmimo vietos. Nurodytų lygių socialinės kontrolės objektai ir subjektai, teisiniai pagrindai, poveikio metodai bei formos skiriasi.

Kadangi autorė šiame darbe tyrinėja problemas socialinėje pjūvyje, tai toliau bus nagrinėjamas kompleksas klausimų, tiesiogiai susijusių su socialinės kontrolės socialiniu lygiu. Kitaip tariant, socialinės kontrolės subjektas yra valstybė ir jos įgaliotos institucijos, o objektas – asmenys, atlikę kriminalinę bausmę.

Socialinės kontrolės objektas. Socialinės kontrolės įgyvendinimo teisėtumas, kontroliuojamų žmonių teisės, laisvės ir teisėtų interesų laikymasis reikalauja objekto pobūmio konkretizacijos. Kas tai nulemia? Formalioji socialinė kontrolė yra pakankamai diuokiantis valstybės arankis, ją įgyvendinant neišvengiamai paliečiamas žmogaus teisinis statusas, apribojamos jo subjekcinės teisės, pirmiausia konstitucinės (pvz., judėjimo laisvė), žmogus papildomai įpareigojamas. Todėl atitraukimas iš socialinės kontrolės sritį visų be išimties bausmės atlikusių asmenų, neatsižvelgiant į padaryto nusikaltimo sunkumą, ankstesnę nusikalstamą veiklą ir elgesį, nepagrįstai apribotų šių asmenų subjekcinę teisę.

Remiantis tuo, kas pasakyta, socialinės kontrolės, vykdomos socialiniu lygiu, objektas iš esmės yra asmenys, išėję iš laisvės atėmimo vietos. Kaip žinoma, per pastaruosius vienuolika metų tokių asmenų dalis vidutiniškai sudarė apie 36 proc. Asmenų, atlikusių kitas, su laisvės atėmimu nesusijusias kriminalines bausmes, neatitraukimas iš socialinės kontrolės sferą bet kuriuo atveju suponuoja reikiamos socialinės pagalbos jiems suteikimą.

Išėję iš laisvės atėmimo vietos asmenys sudaro didelę visuomenės dalį. Antai 1998 m. iš avairių Lietuvos įkalinimo įstaigų iš laisvę buvo išleista 5405 asmenys, o 1999 m. – 5987 [6]. Tokių asmenų apskaita šalyje būtina, nes šiuo metu leidžiama jė stichinė migracija šalies viduje bei tarp valstybių. Tai blogina kriminogeninę būklę, didina valstybinių institucijų prevencinės veiklos mastą ir materialines šio darbo sąnaudas. Žinoma, ne visi be išimties asmenys, išėję iš laisvės atėmimo vietos, yra potencialūs socialinės kontrolės objektai. Iš visų laisvės atėmimo bausmės atlikusiųjų asmenų turi būti eliminuoti asmenys, atlikę bausmę už dėl neatsargumo padarytus nusikaltimus, taip pat pirmą kartą nuteisti už nesunkius tyčinius nusikaltimus. Galiausiai vienodai intensyviai negali būti kontroliuojamos visos iš laisvės atėmimo vietos išėjusių asmenų, kuriems būtina socialinė kontrolė, kategorijos. Todėl požiūris į tiriamą problemą turi būti diferencijuotas.

Kokios gi laisvės atėmimo bausmės atlikusių asmenų kategorijos turi būti socialinės kontrolės objektai? Visų pirma tai asmenys, įstatymo nustatyta tvarka pripažinti pavojingais recidyvistais. Jie sudaro labiausiai kriminaliniu požiūriu pavojingą iš laisvės atėmimo vietos išėjusių asmenų grupę, todėl būtina intensyviai socialinė jų kontrolė. Tiriamai asmenų kategorijai taip pat priskirtini asmenys, teisti už sunkius nusikaltimus, bei asmenys, ne kartą teisti už nesunkius tyčinius nusikaltimus ir nuolat pažeidžiantys visuomeninę tvarką.

Ši socialinės kontrolės objektą tikslinga atitraukti dar vieną laisvės atėmimo bausmės atlikusių asmenų kategoriją – nuteistuosius, kurie iki bausmės atlikimo neturėjo nuolatinės gyvenamosios vietos arba konkretaus legalaus darbo. Atlikę bausmę, tokie asmenys papildo niekur nedirbančių, valkataujančių asmenų gretas ir, be abejo, vertinami kaip priklausantys kriminogeniškumo grupei.

Kitų postpenitencinės socialinės kontrolės formų objektais tampa visi kiti asmenys, visiškai arba iš dalies atlikę laisvės atėmimo bausmę. Be to, šiuo požiūriu negalima pamirėti nepilnamečių. Daugelio ekspertų teigimu, 10–ajame dešimtmetyje daug jaunimo buvo atitraukta iš kriminalinės sferos. Kriminologinių tyrimų duomenys liudija, kad jauni žmonės sudaro padidėjusios rizikos grupę, todėl šiuolaikinėmis socialinėmis sąlygomis didėja būtinybė parengti specialius šių asmenų socialinės kontrolės metodus. Be socialinės

kontrolės, kai kurių asmenų (narkomanų, alkoholikų, PIV neįtotojų ir kt.) būtina ir medicinos kontrolė. Taigi socialinės kontrolės objektu tampa didelė asmenų kategorija.

Kita labai svarbi **socialinės kontrolės recidyvinio nusikalstamumo prevencijos srityje problema – jos teisinis reglamentavimas**. Valstybės institucijų ir visuomeninių organizacijų veiklos tiriamoje srityje teisėtumo garantavimas, įmogaus teisio apsauga, laikantis galiojančio dalyje ástatymø reikalavimø bei tarptautiniø aktø, ið dalies lemia visuomenės humaniðko poþiūrio á anksèiau teistà įmogø formavimà pagal tam tikrus teisinius garantus.

Kaip jau minėjau, socialinë kontrolė ágyvendinama skirtingais lygiais, skirtingos kompetencijos subjektø, apima ávairias subjektø ir objektø visuomeniniø santykiø sritis, todėl jos įgyvendinimas numato ávairialypæ teisiniø pagrindø sistemà. Ðiuo poþiūriu norminiai aktai, reglamentuojantys socialinæ kontrolæ recidyvinio nusikalstamumo prevencijos srityje, priskirti ávairioms ástatymo ðakoms, skiriasi jie ir pagal savo juridinæ galià. Tai atskiri baudþiamojo, bausmiø vykdymo, administracinio bei darbo teisės ástatymø institutai.

Daugelis ðiuolaikiniø socialinės kontrolės ástatymø ir poástatyminiø aktø reguliuoja tik vienà siaurà jos įgyvendinimo sritá. Nėra sistemiðkumo reguliuojant tiriamos sferos visuomeninius santykius, akivaizdþios ástatymø spragos, o kai kurie teisiniai sprendimai dėl socialinės kontrolės ágyvendinimo dubliuojasi. Ir svarbiausia – nėra pagrindinio ástatymo, numatanèio socialinės kontrolės tikslus, principus, formas ir pagrindines jos įgyvendinimo nuostatas. Tokio ástatymo būtinybę lemia socialinės praktikos poreikiai.

Socialinæ kontrolæ reglamentuojanèios pagrindinės nuostatos gali būti átvirtintos Nusikalstamumo (nusikaltimø) prevencijos Lietuvoje ástatyme, kuris nustatytø socialinės kontrolės tikslus ir uþdavinius, tiksliai ávardytø kontrolės subjektus ir objektus, jø teises bei pareigas, apibrėþtø konkreèias socialinės kontrolės įgyvendinimo formas. Tai, kad socialinės kontrolės teisinio reglamentavimo klausimø kompleksas yra nusikalstamumo, taip pat ir recidyvinio, socialinės prevencijos sudėtinis elementas, tampa papildomu argumentu, árodanèiu, jog atskiro minėto įstatymo skyriaus apie socialinæ kontrolæ iðskyrimas yra tikslingas.

Asmenø, atlikusiø laisvės atėmimo bausmæ, socialinės kontrolės teisinis reglamentavimas, t.y. norminiø aktø, reguliuojanèiø jos įgyvendinimo mechanizmà, sistemos sukūrimas, sudaro tik vienà esamos problemos dalį.

Teoriniu ir praktiniu poþiūriu ne maþiau aktuali ásivaizduojama **socialinės kontrolės pagrindø, apimties ir leidþiamø jos vykdymo ribø nustatymo problema**.

Remiantis jau aptartais visuomenės socialiniø–kontroliniø funkcijø lygiais, galima teigti, jog socialinės kontrolės teisiniai pagrindai negali būti vienodi pagal savo juridinæ galià, taikymo sferà bei numatomus teisinius apribojimus ir objektus. Ðiuo poþiūriu pagrásta atrodytø socialinės kontrolės teisiniø pagrindø diferenciacija pagal kontrolės taikymo lygius: vieni jø skirti visoms socialinės kontrolės sferos asmenø kategorijoms; kiti – ástatymo tiksliai apibrėþtai ið laisvės atėmimo vietø iðėjusiø asmenų kategorijai; dar kiti – konkretiems asmenims.

Kalbant apie socialinės kontrolės recidyvinio nusikalstamumo prevencijos srityje teisiniø pagrindø norminæ iðraiðkà, pažymėtina, jog išvardytais lygiais jie turi būti numatyti ástatymuose pagal Visuotinės įmogaus teisio deklaracijos 29 straipsnį, kuriame átvirtinta, kad kiekvienas įmogus negali patirti kitokiø, nei numatyta ástatyme, apribojimø.

Tikslinga būtų paaiðkinti, kas yra asmenø, iðėjusiø ið laisvės atėmimo vietø, **socialinės kontrolės bendrieji teisiniai pagrindai**. Mokslinės literatūros autoriai laikosi vienos nuomonės – kad toks pagrindas yra teistumas [3, p. 68; 4, p. 16]. Teistumas yra pakankamai universali teisinė kategorija, nors ir tyrinėjama tik kaip baudþiamosios teisės institutas. Ankstesnio teistumo turėjimas turi įtakos bausmės uþ naują nusikaltimą skyrimui, bausmės atlikimo sąlygø bei tvarkos specifikai ir t.t. Be to, teistumas daro įtakos ir kitiems socialiniams santykiams, reguliuojamiems kitais ástatymais (administraciniais, darbo ir kt.). Teistumas reiðkia, kad teismo nuosprendis galioja ir asmeniui atlikus paskirtąjį kriminalinę bausmę. Jo padariniai asmeniui neigiami, pasireiðkiantys galimu jo teisio apribojimu. Taigi teistumas – tai tokia asmens, teismo nuteisto konkreèia baudþiamosios atsakomybės priemone, teisinė būklė, kuri kartu su kitais padariniais lemia stebėjimą, ar pats asmuo ir jo

elgesys atitinka teisės normų reikalavimus bei tam tikros priepiūros vykdymą. Taigi recidyvinio nusikalstamumo prevencijos požiūriu teistumas, be abejo, turi tam tikrą profilaktinę reikšmę.

Tačiau teistumo turėjimas pats savaime nėra tiesioginė įmogos teisio apribojimo priepastis ir ástatymo numatytais atvejais jis vertinamas tik kaip bendras teisinis tokių apribojimų pagrindas. Tokie atvejai ástatymų numatyti labai grieptai, pavyzdpiui, nustatant administracinę priepiūrą arba norint tapti advokatu. T.y. teistumo turėjimo faktas pats savaime nėra socialinės kontrolės prevencinio funkcijø ágyvendinimo pagrindas. Teistumo institutas áiuo atveju savarankiškai veikti negali. Jo funkcionavimo mechanizmas pradeda veikti tik sáveikaudamas su kitø teisės áakø atitinkamomis normomis, kurios numato konkrečius valstybės institucijų arba visuomeninio organizacijø ágaliojimus bei asmenø, turinø teistumà, pareigas. Taigi teistumo bŭklæ socialinės kontrolės recidyvinio nusikalstamumo prevencijos srityje galima pagrástai priskirti bendriesiems teisiniams pagrindams.

Teistumo institutas, bŭdamas asmenø, iðėjusio ið laisvės atėmimo vietø, socialinės kontrolės bei jø galimo teisio apribojimo bendru teisiniu pagrindu, kartu sudaro tokiems asmenims tam tikras teisinės garantijas, nes teisio apribojimui galimi tik teistumo turėjimo metu. Teistumo iðnykimas arba panaikinimas automatiškai nutraukia teisio apribojimo taikymà.

Kitas labai svarbus ir su įmogos konstitucinėmis teisėmis bei laisvėmis, jø teisėtis apribojimais artimai susijæs klausimas – **socialinės kontrolės mastus**. Šalyje galiojanø ástatymø, poástatyminiø ir net þinybiniø aktø, reguliuojanø socialinės kontrolės taikymà, analizė parodė, kad asmenims, atlikusiems bausmæ, teisės aktai nustato šias pagrindines teisio apribojimo grupes: ávairūs judėjimo laisvės apribojimai; privaloma registracija policojoje; profilaktinis pokalbis; profilaktinis patikrinimas; oficialus áspėjimas. Reikėtø pabrėpti, kad praktikoje egzistuoja apribojimo, taikomø postpenitencinės socialinės kontrolės objektams, įgyvendinimo (vadinasi, ir efektyvumo) problema. Dažniausia problema – paskirtų apribojimo laikymosi kontrolės sudėtingumas. Ši kontrolė ypaè sunki dideliuose miestuose, kur vyrauja beasmeniðkumas, elgesio anonimiðkumas.

Kaip socialinės kontrolės priemonė, kuri kartu yra ir įmogos teisio bei laisvio apribojimo forma, mažai kur minima asmenø, atlikusio kriminalinæ bausmæ, apskaita, kai tokie asmenys átraukiami á policijos áskaità. Áiuo atveju apskaitos negalima painioti su privaloma registracija, nes tokiomis kontrolės priemonėmis siekiama skirtingø tikslø. Be to, reikėtø skirti kiekybinæ ir personalinæ apskaità. Kiekybinė nagrinėjamos asmenø kategorijos apskaita turi svarbià socialinæ bei kriminologinæ reikšmæ. Socialinės reikšmės požiūriu ji sudaro galimybes tiksliau parengti ávairias valstybines programas, skirtas recidyvinio nusikalstamumo bendrajai prevencijai. Tokios programos prisideda prie to, kad socialinė kontrolė bŭtų vykdoma tiksliai ir diferencijuotai. Statistinės informacijos analizė sudaro galimybes kryptingai planuoti ávairias socialinio pobŭdpio (socialinio–ekonominio, kultŭrinio, profesinio parengimo, medicininio) priemones, skirtas recidyvo prevencijai. Todėl kriminalinæ bausmæ atlikusio asmenø kiekybinė apskaita nepaliečia jø teisio bei teisėtø interesø sferos.

Visai kas kita yra nagrinėjamos asmenø kategorijos personalinė apskaita, kuri turi ir teisinæ reikšmæ, nes pati savaime ji reiðkia kiðimaši á įmogos asmeninà gyvenimà, sukuria jam tam tikras pareigas. Žinoma, ji turi teisinių padarinių pilieèiams, kurie vidaus reikalø institucijų áraðomi á áskaità, nes tampa tam tikru orientyru taikant anksèiau iðvardytas socialinės kontrolės priemones. Be to, personalinės apskaitos duomenyse gali bŭti informacija, neigiamai apibŭdinanti įmogø, o kai kada net ir klaidinga. Tai akivaizdþiai pasunkina reintegracijà á visuomenæ, sudaro sàlygas stigmatizacijai. Todėl personalinæ apskaità pagrástai galima priskirti socialinės kontrolės priemonėms, apribojanøiems įmogos teisės, dėl to ji turi bŭti ágyvendinama tik remiantis ástatymu. Áiuo metu, vadovaujantis ástatymu, á policijos áskaitas áraðomi asmenys, kuriems paskirta administracinė priepiūra, atlikæ bausmæ nepilnameèiai bei recidyvistai. Visø kitø kriminalinæ bausmæ atlikusio asmenø kategorijø apskaità vidaus reikalø institucijos atlieka remdamosi þinybiniais aktais, kuriø teisėtumas labai problemiškas.

Kad nebūtų pažeistos žmogaus teisės ir teisėti interesai, asmuo, atlikęs bausmę, turi būti informuotas, jog yra áraðomas á profilaktinë arba kità policijos áskaità, apie áraðymo pagrindus ir terminus. Analogiðki reikalavimai taikytini ir asmenø, atlikusio bausmę, privalomos registracijos atveju.

Principinë reikðmë turi asmenø, atlikusio bausmę, **teisio ir teisëtø interesø apribojimø taikymo terminai**. Be abejo, maksimalus jø veikimo terminas sutampa su teistumo turëjimo laiku (pvz., administracinës prieþiûros atvejais). Taèiau ðis terminas gali bûti sutrumpintas teismo arba kontroliuojanëio institucijø sprendimu, tarpininkaujant atitinkamai vidaus reikalø institucijai.

Socialinës kontrolës subjektai. Bausmë atlikusių asmenø postpenitencinës kontrolës socialiniai aspektai ir jos teisinis reglamentavimas bûtø išnagrinëti neišsamiai, jei nebûtø atlikta subjektø, atliekančių socialinë kontrolæ, analizë. Jie gali bûti taip pat suskirstyti á tris lygius: aukðëiausià, vidurinà ir tiesioginà. Aukðëiausio socialinio lygio socialinës kontrolës subjektai yra valstybë ir jai atstovaujančios institucijos. Ðis subjektas nustato politikà postpenitencinës kontrolës srityje, priima ástatyminius sprendimus, uþtikrina jø įgyvendinimà atitinkamomis socialinëmis–ekonominëmis bei organizacinëmis priemonëmis. Viena ið aktualiausių perspektyviniø valstybës valios tiramoje srityje pasireiðkimo formø galëtø tapti “Recidyvinio nusikalstamumo Lietuvoje kontrolës ir prevencijos programos” parengimas ir priëmimas. Vidurinio lygio postpenitencinës kontrolës subjektai konkretizuojasi ir jais tampa Vidaus reikalø ministerija, jos struktûriniai padaliniai, vaikø teisio apsaugos tarnybos ir kitos stambios struktûros, kuriø veikla vienaip ar kitaip susijusi su nagrinëjamos kategorijos asmenø socialine kontrole. Ðio lygio subjektai garantuoja aukðëiausio lygio subjektø sprendimø įgyvendinimà ir turi bûti konkreèiai ávardyti prevencijos programose bei ástatymuose (pvz., Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje ástatyme). Tiesioginio lygio postpenitencinës kontrolës subjektai yra visuomeninës organizacijos, darbo kolektyvai, privatûs asmenys, tiesiogiai bendraujantys su anksëiau teistaisiais. Bûtent á ðio lygio postpenitencinës kontrolës subjektø aktyvø dalyvavimà tiramoje sferoje yra orientuota úpsienio ðaliø praktika [7, p. 28–30; 8, p. 22–41]. Pirmø dviejø socialinës kontrolës subjektø veikla tiramoje srityje yra sureguliuota ástatymais, o visuomeniniø struktûrø darbas yra arba visai nereglementuotas, arba reglementuotas veiklos nuostatais (pvz., Lietuvos kaliniø globos draugijos veiklos nuostatai). Jø ágaliojimai, átvirtinti tokiuose teisës aktuose, neretai prieðtarauja galiojantiems ðalyje ástatymams, pati veikla tampa tarsi ðeðëlinë, skatinanti elgesio anonimiðkumà. Manýèiau, kad visuomeniniø organizacijø, kaip nagrinëjamos asmenø kategorijos socialinës kontrolës subjektø, veikla turi bûti reglamentuota tais paèiais teisës aktais kaip ir pirmøjø dviejø kontrolës subjektø (pvz., “Recidyvinio nusikalstamumo Lietuvoje prevencijos programa”).

Baigdama nagrinëti asmenø, atlikusio kriminalinë bausmę, socialinës kontrolës recidyvinio nusikalstamumo socialinës prevencijos sistemoje klausimà, norëèiau dar kartà akcentuoti ðias **nuostatas**:

1. Socialinë kontrolë turi bûti ágyvendinama remiantis tarptautiniais þmogaus teisio aktais ir ðalies ástatymais, vienaip ar kitaip reglamentuojanëiais nusikalstamumo kontrolæ ir prevencijà.
2. Socialinë kontrolë turi bûti vykdoma remiantis vieðumo principu, supábindinant kontrolës objektus su jø teisëmis, pareigomis ir galimybëmis apsaugoti savo teisëtus interesus.
3. Postpenitencinës kontrolës taikymas turi turëti aiðkø apibrëptumà laiko poþiûriu.

LITERATÛRA

1. **Grigas R.** Tautos likimas.– Vilnius, 1995.
2. **Бобкова М. И.** Социальные нормы и регуляция поведения. – Москва, 1978.
3. **Гуськов В. И.** Социально–правовые вопросы профилактики рецидивной преступности. – Рязань, 1975.

4. **Игошев К. Е., Шмаров И. В.** Социальные аспекты предупреждения преступлений. – Москва, 1980.
5. **Kaiser G.** Prison Systems and Correctional Laws in Europe, the USA and Japan. A comparative analysis. – New York, 1984.
6. **Nusikalstamumo** prevencijos Lietuvoje centras// www.nplc.lt/stat/atas/
7. **Crime** and Criminal Policy in Sweden. – Stockholm, 1990.
8. **International** Co–operation in Crime Prevention and Crime Justice for the XXI Century. – Tokyo, 1990.

Social Control in the System of Social Prevention of Recidivist Criminality

Doctoral Candidate G. Jurgelaitienė

Department of Criminology, Law University of Lithuania

SUMMARY

The article deals with the main problems, which are closely connected with the process of social control of persons, who have liberated from prison. Social control of persons, who have finished a term of criminal penalty, especially punishment by imprisonment, is an element of the system of social prevention of recidivist criminality.

The article contains: the definitions of social control in general and in the field of prevention of recidivist criminality, the relation of social control and social prevention, the object and the subjects of social control, the legal cause of social control, the legal control of this process.

